

GOVOR O ARHITEKTURI I GOVOR ARHITEKTURE: DVA MODELA ANALIZE

SILVIO BRAICA
Etnografski muzej
Split, Iza Lože 1

UDK 39:72(-202)
Prethodno priopćenje
Primljeno 17.X.1991.

U ovom tekstu autor obrađuje problem seoske arhitekture na primjeru istraživanja dvaju sela na istočnome dijelu otoka Hvara. Nezadovoljan prezentacijom arhitekture u okvirima etnologije, autor predočava dva modela analize prikupljenih podataka. Modeli koji se bave principima istraživanja govore, s jedne strane, o problemu povijesnosti etnologije, a s druge, o semiološkom isčitavanju arhitekture. Pri gradnji drugog modela autor se vodio spoznajama modernih semiologa (npr. Umberta Eca i Rolanda Barthesa) i predstavnika tartuske semiološke škole, te je tako pokušao semiološki prikazati tvorbu jednog *metagovora*, tj. retoriku arhitekture

UVOD

Tekst koji slijedi rezultat je istraživanja koje je provedeno tijekom tri godine na otoku Hvaru i to njegovu istočnome dijelu. Konkretno, bit će govora o arhitekturi i o tome što arhitektura može iskazati a da ne govori o samoj sebi. Sređujući terenske rezultate i upotpunjujući ih podacima iz literature, došao sam do spoznaje da sam prikaz *empirijske zbilje* ne zadovoljava moje afinitete. Zbog toga sam odlučio prikazati dva modela izrađena na osnovi tih podataka. Modeli su prije *skup načela nego konkretnih rezultata*. Prvim ću pokušati pokazati što povijesni pristup može reći o građi samoj, te što se može reći pomoću prikupljene građe. Drugi, semiološki, prikazat će tvorbu jednog *metagovora*, drugim riječima prikazat će retoriku arhitekture¹.

Bogomolje je skupni naziv za pet zaselaka, što se nalaze na istočnome dijelu otoka Hvara, dijelu koji se naziva Plame. Selo je raštrkano na brežuljkastom terenu, udaljenom od mora oko pola sata hoda. Danas ima oko 115 kuća i sastoji se od sljedećih zaselaka: Selo ili Centar, Glava, Jerkov dvor, Račevinje i Selca. Primjetno je da je dosta kuća napušteno i da se stanovništvo i dalje raseljava. Bogomolje ima jednu crkvu, koja bi se po riječima tadašnjeg župnika (1985. god.) trebala zatvoriti zbog nezainteresiranosti stanovništva za crkvene obrede. U centru sela je još jedna crkvena građevina koja, međutim, nikada nije bila u upotrebi, a recentne je izgradnje (polovica 20. st.) i šizmatičkog karaktera.

Gdinj ima mnogo podudarnih točaka s Bogomoljem. Također se sastoji od niza zaselaka, udaljen je od mora oko pola sata hoda i ima približno isti broj nastanjenih kuća. Udaljenost između Gdinja i Bogomolja je četiri kilometra. Gdinj se sastoji od zaselaka: Visoka, Banov dvor, Bonkovići, Stara crkva i Nova crkva. Od sakralnih građevina Gdinj ima novi župni dvor Sv. Jurja (Nova crkva), te kapele Sv. Petra (Visoka), Sv. Lucije (Banov dvor) i Sv. Roka (Bonkovići).

U ovim naseljima ističu se dva tipa graditeljstva koja se spajaju i razdvajaju u isto vrijeme. Jedan je tipično »kraški«, s kućama građenim suhozidom od bijela kamena. To su jednodimenzionalne prizemnice, koje se savršeno uklapaju u prirodni okoliš, jer su u sivo-bijelom kamenom tonu nađenom na licu mjesta ili u okolini. Može se reći da su ove građevine nedjeljiva cjelina s prirodom. Drugi je tip onaj »mediteranskoga naselja«, sa zbijenim kućama i uskim, popločanim uličicama. Zbijenost danas mještani tumače dosta neodređeno i bez jasnog značenja, te kazuju da su jedan do drugoga »sigurniji od zala«. Ovaj je mediteranski tip razvijeniji oblik graditeljstva s obzirom na izgradnju i obradu materijala. Nastambe tzv. mediteranskog tipa su, za razliku od suhozidica, najčešće građene na kat sa svim oznakama i odlikama mediteranskog graditeljstva, što znači da imaju *balature* s *voltima*, da su donji dijelovi kuća *konobe*, da imaju kamene oluke, vanjska stepeništa i dr. Danas su kuće takvoga tipa naseljene i vrlo žive (npr. zaselak Glava u Bogomolju ili zaselak Visoka u Gdinju, koji su cijeli izgrađeni u tom stilu), dok u suhozidicama borave uglavnom ovce ili druga sitna stoka, ili pak služe kao kuhinje s otvorenim ognjištem.

Podjela, s obzirom na neke urbanističke značajke koje su očito vezane i uz tip graditeljstva samih stambenih zgrada, za ova dva sela mogla bi biti:

1. *Raštrkano naselje* - svaka je kuća posve samostalna i ni u kakvoj vezi sa susjednom. Primjer za ovakvo naselje su raštrkane suhozidice (u Bogomolju zaselci Jerkov dvor, Selca i Račevinje, a u Gdinju Banov dvor).
2. *Zgusnuto naselje* - na jednom mjestu, bez reda, s nepravilnim i uskim uličicama. Tu prepoznamo mediteranski tip kuće (zaselci Glava i Račevinje u Bogomolju, te Visoka i Bonkovići u Gdinju).

Ova se dva urbanistička i arhitektonska tipa prožimaju, te se naselja, odnosno zaselci jednog ili drugog tipa, ne mogu čvrsto odijeliti. Pretpostavlja se da je zbijeno naselje (tzv. mediteranskog tipa) starije na ovom tlu. To tvrdi i ovdašnji narod koji kaže: koji su starosjedioci stoje jedni uz druge, dok su došljaci razdvojeni jer su imali stoke. Ti došljaci su zapravo imigranti iz zaleđa Dalmacije, Hercegovine i Crne Gore, vjerojatno stočari, dok su starosjedioci, koje su tu zatekli, bili ratari i (manje) stočari, a pod velikim utjecajem okolnih većih naselja, npr. Jelse. To se možda najočitiije vidi na tipu graditeljstva i u kulturi stanovanja.

Ovi će podaci biti sasvim dostatni da bi se tema mogla dalje razvijati u željenom pravcu: prvog modela koji će se baviti problemom povijesti i etnologije i drugog, koji će se baviti retorikom arhitekture.

I MODEL: KONKRETNO UTVRĐIVANJE POVIJESTI

a) *Od etnologije prema povijesti*²

Na zamišljenom grafikonu dvaju pravaca, horizontalnom i vertikalnom - prvi pokazuje slijed prostora, a drugi slijed vremena - potpun rezultat i idealnu sliku dobivamo kad neka točka (istraživački problem) pripada na obima pravcima. Ali što se događa kad to nije tako, ako se problem nalazi samo na jednom i drugom? Vjerojatnost da ćemo neki podatak imati na prostornom pravcu je velika, ali drugi, vremenski pravac je vrlo problematičan i njime ću se malo više pozabaviti.

Da bi se odredila povijesnost neke pojave, izmišljene su mjere (apstraktne i stvarne). Apstraktne mjere mogu biti npr. minuta, sat, godina..., a stvarne pojmovi kao što su danas, prije, poslije i sl. Ovo razlikovanje je određeno s obzirom na ljudsko pamćenje i mogućnost orijentacije i grešaka. Kad netko želi biti siguran u svoju tvrdnju o pretpostavljenom događaju, koristit će (u velikom broju slučajeva) oznake prije ili poslije u odnosu na neke značajnije datume - ratove, migracije, epidemije, reforme i sl. U pitanju su, dakle, prekretnice bitne za život ljudi koje ostaju trajno urezane u pamćenje i smatraju se općepoznatima.

Pri popunjavanju vertikalnog, vremenskog pravca, kao oznake mogu poslužiti odrednice: danas, drugi svjetski rat, prvi svjetski rat, 1900. i 1850. godina. Nameće se pitanje što je s događajima prije npr. 1850. god., dokad seže glavnina naših etnografskih zapisa. I oni spadaju u povijest, ali kamo ih smjestiti? Sav onaj prostor u beskonačnosti imao je svoje događaje i ljude, a ako se vremenska razdoblja ne mogu točno ili približno odrediti (zaključno s računanjem u stoljećima), to više nije znanstvena metoda već nagađanje.

Ovo rečeno se postavlja kao veliki problem etnologije (ne samo u Hrvatskoj), koja je, u svoje vrijeme, predložila ovakvo rješenje: tražiti narodnu kulturu, po mogućnosti da je izvorna i da je stara. Pod »stara« se misli na slavenske, praslavenske ili predslavenske kulturne slojeve. Kad bi se utvrdio kontinuitet, tad bi se najčešće stalo. Pri pokušaju da se na vremenski pravac ugrade još tri oznake (slavensko, praslavensko i predslavensko doba) valja se zapitati odgovaraju li ovi termini prethodnima koji su postavljeni na pravcu. Za slavensko razdoblje pretpostavljam vrijeme poslije seobe naroda, a za praslavensko i predslavensko vrijeme prije doseljavanja (ali na različitim prostornim lokacijama). Lako je vidjeti da ta tri slijeda nisu isključiva. Isto je tako jasno da nisu ni konkretne vremenske odrednice (prije bih mogao reći da su prostorne odrednice) jer ne ocrtavaju konkretni vremenski slijed.

Dakle, da bi se utvrdila povijesnost, postoje oznake, odrednice koje događaje u prošlosti postavljaju u jasno određene granice. Etnološka znanost ih nije odredila, pa zbog toga dolazi u situaciju da događaje koji su se zbili npr. prije sredine 19. stoljeća mora stavljati u beskonačni i neodređeni prostor (izmišljen je i pojam »etnografskog prezenta« koji se upotrebljava iz nemoći a ne iz stvarnog paradigmatičnog opredjeljenja). Također smo vidjeli da u povijesno određujućem smislu nije uputno upotrebljavati termine slavensko, praslavensko ili predslavensko doba jer su oni u tom pogledu sasvim neodređeni.

I što nam se u metodološkoj slabosti nudi? Rješenje bi problema bio pojam *tradicija*, kao zamagljeni pogled na prošlost, kao pojam koji pretendira statičkom

prikazivanju stanja. Usporedimo li jedan povijesni prikaz Dalmacije u 15. st. (npr. Raukar, 1982 ili Raukar, 1985) s tradicijskim stanjem mirovanja, dobijamo dijadu *aktivnost - pasivnost*. Na jednoj su strani migracije, gladi, ratovi, pobune, kulturna i umjetnička strujanja, a na drugoj idilična slika mirnih i tromih seljaka koji, tu i tamo, da bi razbili monotoniju, zaplešu kolo ili sudjeluju u nekom običaju. Nažalost, ironija brzo iščezava.

Etnologija se, nadalje, pokušala konstituirati kao povijesna znanost izgrađujući, između ostalih, evolucionistički pristup poučavanjem kulture, ali se pojavio poslije, a on je sadržan u samoj ideji evolucije kao općeg procesa, koji uz čovjekovu biologiju zahvaća i kulturu. Mana takva opredjeljenja bila je u tome što evolucionisti nisu razlikovali razvoj mikro i makro cjelina, a što je, barem donekle, pokušao uvažavati kulturno-historijski pravac u etnologiji. Očito je, dakle da etnologija nije imala snage za utvrđivanje vlastitih operativnih odrednica, a nije u potpunosti prihvatila ni one drugih znanstvenih disciplina. To je, djelomice, i odgovor na moguće pitanje da li se i zbog čega etnologija »odmakla« od drugih društveno-humanističkih znanosti.

Pamćenje vezano uz »stalnoprisutne« kulturne segmente (da konkretiziram problemom arhitekture) vrlo je ograničeno. Ljudi će znati podatke o tome kad je neka građevina sagrađena ili obnovljena, ali krupnijih podataka (npr. otkada i zašto baš tako grade) u najvećem broju slučajeva nema. Na takva pitanja je vrlo teško, i rekao bih gotovo nemoguće, dati precizne odgovore jer je svako naselje produkt rasta stoljećima taloženog iskustva. Selo nije planirao urbanist ili arhitekt, već potrebe, mogućnosti i priroda, a podaci o starijoj izgradnji mogu se, samo ponegdje, pronaći i u pisanom obliku (npr. u katastrima ili poreskim popisima).

Za mnoga je dalmatinska obalna i otočka naselja problem i u ovome: tu se spajaju prostor i vrijeme mediteranske i dalmatinsko-zagorske arhitekture. Samim tim na takvom je području vrlo teško tražiti povijesni slijed; da bi se takve težnje ostvarile, valja razgraničiti razvoj i povijest mikro i makro područja. Na našem primjeru, mikro cjelina ima sasvim drukčiji razvoj od neke apstraktne makro sheme. Dolazi do svojevrsna miješanja stilova, migracija i dr., što onemogućuje pravilan uvid (sistemom od jednostavnijeg prema razvijenijem) u problematiku povijesnoga razvoja.

Ako krenem od toga da povijesno kretanje i određivanje povijesnosti ne mogu dokumentirati po godinama, desetljećima ili stoljećima, što raditi? Nešto ipak postoji: utvrđivanje promjena u vidljivim ostacima nadograđivanja kuća. Istina, tako se ne utvrđuju kalendarski precizni datumi već činjenica da se u nekoj jedinici vremena dogodio pomak s obzirom na »oblike i tradiciju«. Treba li odrediti kad se objekt nadograđivao ili zašto je do toga došlo? Ako se na prvo pitanje ne može precizno odgovoriti, ostaje odgovor na drugo. Pritom se, naravno, ne treba zadovoljavati pukom idejom o proširenju porodice već se prije radilo o želji za napretkom u kulturi stanovanja. A da je to zacijelo istina i da je takav odnos bio stalno prisutan, dokumentiraju i izbočeni kamenovi na uglovima zidova kuća (misao o budućem razvoju je nesumnjiva). Tradicija nije statika već dinamika i može

postojati samo kao takva. Tradicija se ne mijenja, ona je mijenjanje, a promjene se vrše onog trena kad čovjek osjeti potrebu za njima. A ta je potreba stalan ljudski pratilac.

Je li dokazivanje konkretnog povijesnog kretanja zaista potrebno po svaku cijenu? *Ne, ali je poželjno* jer konkretno datiranje razbija »bezvremensko vrijeme«, ono što bi neki izrazili pojmovima prije ili tradicija. Uopćeni podaci o prošlosti, s druge strane, ne govore ništa više od onih podataka koji tu kategoriju izbjegavaju. I što reći o prostornom i vremenskom određenju? Svakako ga valja koristiti kad je to moguće jer neka pojava ili predmet postaje bez obzira tražimo li ih u jednom ili drugom pravcu. Razlika je u kutu promatranja, a on određuje i konkretan rezultat koji ćemo dobiti.

Ovime se nipošto ne aludira da je povijesnost nepotrebna kategorija, već da neki proces, zakonitost pojave, možemo dokazati i ne obazirući se toliko na konkretno datiranje (povijesni pristup). Naravno, time se dolazi do rezultata koji nazivaju ahistoričnima, ali koji prikazuju određene sustave vrednota i odnose u tim sustavima. Isto tako samo opisivanje bez pokušaja objašnjavanja, pa i onog povijesnog, nedovoljan je i zapravo loš posao.

b) *Od povijesti prema etnologiji*

Slobodno se može reći da je etnologija sama sebe odmakla na margine uporno tvrdeći da se služi povijesnim metodama, a ne uviđajući da rezultati, u najvećem boju slučajeva, nisu odgovarajuće povijesno klasificirani. Zato se u povijesnim prikazima određene kulture etnološka slika jednostavno ne uklapa, visi u zraku i, da tako kažem pretvara se u etnografsku razglednicu.

Kako približiti povijesti etnologiju? Upotreba i neetnografskih podataka dovela bi do značajnijih rezultata i pomaka. Interdisciplinarnom se metodom i analizom može barem pokušati odmrstiti gordijski čvor u koji se zapetljala naša etnologija, no ne treba se zavaravati mislju da će se na taj način riješiti svi problemi. Podaci koji su mi pomogli u radu na Hvaru bili su (poredani abecednim redom): arheološki, bioantropološki, demografski, geografski, lingvistički, povijesno-umjetnički i sociokulturni (popis relevantne literature iskorištene za potrebe rada na problemima arhitekture sela Bogomolje i Gdinj predložen je na kraju ovoga rada).

Iz raspoloživih se podataka (da se vratim na konkretni objekt istraživanja) dobija uvid u podijeljenost otoka Hvara na istočnu i zapadnu polovicu, gdje se nalaze dvije različite etnogenetske skupine stanovništva. Razlika je vidljiva u recentnim demografskim istraživanjima, te analizi bioloških i kulturnih podataka. Zapadni dio otoka gravitira Splitu, a istočni Makarskoj, što stvara određenu udaljenost stanovništva tih područja. Pomoću povijesnih dokumenata, lingvističkih i bioantropoloških istraživanja može se pratiti doseljavanje stanovništva (unatrag otprilike tri stotine godina) na istočni dio otoka iz područja Imotskog i Makarske, te iz Bosne i Hercegovine i Crne Gore. Iz tih se izvora može steći uvid u gospodarstvo koje su donijeli sa sobom, zatim u njihovu relativnu izoliranost, pa se čak može

utvrditi i otkuda pojedina »plemena« dolaze. Valja spomenuti da su podaci o migracijama (imigracijama i emigracijama) vrlo bitni kao ključ problema koji se nepoznavanjem takvih podataka rješavaju na nezadovoljavajući način. Ratovi bolesti (ljudske i biljne) također imaju veliki utjecaj na stanovništvo i njihovo naseljavanje. Potvrde o naseljavanju ovoga terena u nekoliko valova daju i podaci o osnivanju i razvoju crkava i župa na području Plama. Zanimljiv je podatak da se na otoku Hvaru povećava broj kuća, a smanjuje broj stanovnika, što govori o procesima koji se događaju u samoj strukturi obitelji, ali i o utjecaju suvremena privređivanja (turizma) na život i izgled otoka.

S ovakvim i drugim činjenicama etnološki rad postaje donekle lakši i pruža mogućnosti povijesne projekcije obrađivanoga područja. Navest ću samo nekoliko primjera, uglavnom iz područja arhitekture i urbanizma, gdje je pomoću svih dostupnih podataka bilo moguće odrediti:

- zbog čega u istim naseljima postoje dva tipa arhitekture i urbanizma;
- tko je nositelj određenoga tipa arhitekture;
- približnu starost sela i određenih zaselaka;
- položaj sela, odnosno zašto je smješteno na kopnu umjesto na obali;
- kako je tekla adaptacija na nove klimatske i zemljopisne uvjete i sl.

Naravno nije samo graditeljstvo nalazilo potvrdu u onome što je etnološkim podacima utvrđeno. Tako je moguće objasniti (znanstveno) poznavanje turskih motiva što se javljaju u svadbama, klječanje, dinarsku epiku i glazbu, način gospodarenja i niz drugih kulturnih elemenata. Povijesnost je ovakvim pristupom približena etnografskom »tekstu«, ali nije njegov temeljni dio.

II MODEL: RETORIKA ARHITEKTURE

a) *Metajezik arhitekture*³

U prvom modelu što sam ga predočio, a u kojemu je problematizirana povijest kao načelo, može se primijetiti da se sve sheme striktno pridržavaju empirijskih podataka i da se ne udaljuju od njih jer bi se u protivnom narušio osnovni historiografski zahtjev o poštivanju povijesne istine poput nečeg svetog. Ovaj drugi model je nešto sasvim drugo i oprečan onom prvom; ne traži se povijesna, bilo koja druga istina, već se izgrađuje nešto što ću nazvati retorikom arhitekture. Dakle, istraživanje izdižem iznad empirijske zbilje i, ne zadirući u nju, stvaram teorijski obrazac (tekst) na kojemu ću graditi daljnje istraživačke sheme i spojnae predloške.

O čemu se radi? Svatko tko se bavi arhitekturom i urbanističkim proučavanjima, vjerojatno se ponekad upita da li je arhitektura i nešto više od pukog građenja ili umjetničkog oblikovanja. Kazuje li, na svojevrsnom metajezičkom planu, nešto o graditeljima i osmišljivačima prostora, odnosno, ima li kakvo značenje na širem planu organizacije prostora? Steže se dojam da se u našoj etnologiji premalo

mjesta posvećuje odnosu čovjeka prema prostoru, dok je u isto vrijeme obilno zastupljena problematika arhitekture kao načina gradnje i stanovanja.

Podsjetimo se naše kratke etnografske eksplikacije. Ona govori o dvije vrste graditeljstva i urbanizma: jedan je mediteranski tip zgusnutoga naselja, a drugi je kraški tip raštrkanoga naselja. Radna je hipoteza sljedeća: način života određuje i poimanje okoline, odnosno kultura određuje poimanje prirode. Naizgled logično ali ipak teško dokazivo jer na ovome mjestu neću prikazivati kako stanovnici sela doživljavaju svoju okolinu nego kako ja iščitavam njihovo poimanje okoline koje je ukodirano u samu arhitekturu i urbanizam. Dakle, postavlja se problem gdje u selu ili naselju mogu povući granicu između svoga i tuđeg prostora, odnosno što stanovnici određenoga naselja graditeljstvom i urbanizmom označavaju kao strani, a što kao svoj prostor (ponavljam da se hipoteza temelji na konkretnim podacima, a ne na nekim općim spoznajama i da, usprkos tome, ne zadire u njih).

b) *Distinkcija svoje - tuđe u mediteranskom tipu arhitekture*

Promatrana sela smještena su na otoku i mogu reći da ta činjenica uvelike doprinosi spoznaji o ograničenosti kretanja i spoznaji da je tuđi prostor sveden na minimum. Poznato je da su u ovakvom tipu naselja kućna vrata »uvijek otvorena«, komunikacija se odvija sasvim slobodno unutar cijeloga naselja, a kuće su toliko blizu da svatko zna što mu susjed trenutno radi. Bitan činitelj pri spajanju zajednice u takvu povezanu cjelinu, koju označavam kao svoj prostor, jesu žene koje pri svojim kućanskim poslovima nalaze nebrojeno mnogo razloga za posjete, ogovaranja ili posuđivanje; time se kuće i uličice spajaju svoj, poznati prostor. Držim da na ovoj razini muškarci ne igraju veliku ulogu, pošto ih posao vodi izvan naselja (u polje ili drugdje), a i kada su u krugu naselja, njihovo je druženje izraženije na trgu gdje razgovaraju, igraju *na balote* ili slično, nego u kući. Ipak i to dokazuje da naselje funkcionira kao svoj prostor i da se u njemu osjećaju sigurno. Osobno sam doživio da na takvim mjestima došljaka tretiraju kao stranca (kojega treba posebno ispitati promatranjem, a poslije i razgovorom). Komunikacija u samom naselju, blizina kuća i, što držim najbitnijim pokazateljem, nepostojanje dvorišta i dvorišnih ograda, tvore jedan jedinstveni (svoj) prostor.

Put, nadalje, vodi do polja, a ona se u ovoj shemi također dovode u blisku vezu s pojmom svoga prostora. Na pola puta između kuća i polja često su postavljene gospodarske i druge zgrade koje su također označene kao dio svoga, a ujedno povezuju domaću živinu kulturom. Polja ovdje imaju kulturnu vrijednost i mogu reći da su prag između svojeg i tuđeg. Međutim, zbog blizine naselja i međusobnog poznavanja suseljana, to tuđe nije strano - nepoznato, nego isto tako kulturno; ipak, za ovu analizu, polja držim krajnjim obolom kruga koji zahvaća prostor svoga terena. Naselje s najbližom obalom-lučicom spaja puteljak koji prolazi kroz šumu. U ovome kontekstu takav puteljak je dio ako ne svoga, a ono barem neutralnoga prostora. I na kraju, pošto su nastanjeni po otočkim brežuljcima i tako bez velikog dodira s obalom, pretpostavit ću da je obala (lučica) u najboljem slučaju neutralan prostor.

Tuđi prostor je ovim sasvim sužen: u njega ubrajam šume i more. Dokaz da je more tuđe područje, možemo sasvim lijepo pronaći i u zbilji. Naime, s mora su

dolazile gotovo sve nevolje (a preneseno na ovu shemu to je jasan pokazatelj tuđeg-neprijateljskog prostora). Vidimo da se svoj prostor u mediteranskom tipu urbanizma i arhitekture može proširiti na dovoljno veliko područje da bi se moglo zaključiti kako je to tip urbanizma koji označava otočki načina spoznavanja izoliranosti vodenom masom koja štiti, ali i donosi zlo.

Na ovom mjestu naglašavam važnost i položaj mjesnih grobalja, kako onih starih tako i novih. Ona se nalaze na kraju naselja, udaljena od kuća, među poljima, uz put. Time znakovito govore o svome statusu između svoga i tuđega, ovostranoga i onostranoga, zemaljskoga i nebeskoga. Mogu reći da je to prostor, ničiji na razini zemaljskoga, ali koji korespondira s drugim svijetom i time dobija poseban status.

Na kraju, potrebno je ogoliti činjenice i postaviti pregledan shematski prikaz:

tuđe:	more
	šuma
neutralno:	put
	obala
	groblje
svoje:	polje
	naselje

Naselje je krajnja istanca svoga, a more krajnja istanca tuđega prostora. Groblje je neutralno na razini ovostranoga življenja jer iz toga rakursa pripada drugome svijetu. Međutim, može se reći da je groblje iz rakursa relacije zemlja - nebo metonimijski spojeno s pojmom puta, te tako dobijamao neutralno značenje i na toj razini.

c) Distinkcija svoje - tuđe u kraškom tipu arhitekture

Sada dolazimo do jedne sasvim drugačije koncepcije arhitekture i urbanizma: naselje više ne figurira kao jedna organska cjelina u kojoj komunikacija nije ograničena barijerama dvorišnih ograda i sl. Ako je u prethodnom tipu krajnja istanca do koje sam došao bilo naselje, ovdje je to pojedinačno domaćinstvo s ograđenim dvorištem. Zbog čega? Razlika je u tome što ovdje postoji (teoretski) shema koja započinje na kućnome pragu. Svoj prostor u ovome tipu arhitekture i urbanizma jest samo naselje, ali u manjoj mjeri nego u prvome tipu organizacije prostora; mogu reći da u naselju postoje dvorištem ograđena zemljišta koja su ipak malo više svoja od onih koja se nalaze izvan dvorišta. Dvorišna ograda odvaja svoje od tuđeg na dvije razine: od stranoga i od drugoga svoga, tj. od suseljana. Tu se vidi bitna razlika od prve sheme: kolektiv se pojavljuje samo prema van, dok je prema unutra organiziran u domaćinstva - jedinice koje postoje svaka za sebe. Ne postoji ona slobodna komunikacija između kuća (ne i između ljudi!), a odvajaju ih upravo dvorišta kao jedan od najbitnijih elemenata razlikovanja ovih dvaju tipova organizacije. Dvorište označava samostalnost i prenosi veze u naselju s plana

zajednice na plan jedinki. U isto se vrijeme zajednički plan ostvaruje u okviru domaćinstva.

Daljnja organizacija se ne razlikuje u bitnome od prethodne i više je neću ponavljati. Složit ću sada shemataski i ovaj drugi tip organizacije prostora:

tude:	more
	šuma
neutralno:	put
	obala
	groblje
svoje:	polje
	naselje
	dvorište
	kuća

UMJESTO ZAKLJUČKA

Cilj je ovog modela bio pokazati postojanje dvaju (u nekim elementima) različitih poimanja prostora, življenja u zajednici i, u krajnjem slučaju, građenja. U drugom, kraškom tipu, prostor se poima individualnije, za razliku od mediteranskog kolektiviziranog poimanja. Tako smo vidjeli da istražujući retoriku arhitekture, možemo stvoriti tekst u kojemu arhitektura i urbanizam mogu reći i »nešto više«. Arhitektura ima svoju retoriku, dekodiranjem valja pronaći skrivena značenja i tada će i »kamen progovoriti«. Prema tome, nova metodološka konstrukcija otkrila nam je i nove kulturne sadržaje.

BILJEŠKE

¹ Pošto sam već izrazio želju da budu prikazana načela, a ne istraživačka faktografija, sakupljenu ću etnografsku građu predočiti u tolikoj količini i mjeri, koliko će biti potrebno za razumijevanje modela, bez nepotrebna ulaženja u detalje. Onima koji su zainteresirani za samu građu, napominjem da je ona pohranjena djelomično u arhivu Etnološkog zavoda Filozofskog fakulteta u Zagrebu, a djelomično i u autora. Dakle, prvi zadatak što se nameće sumaran je pregled podataka o arhitekturi. Podaci su prikupljeni na terenskom radu, obavljenom 1984., 1985. i 1986.g. u selima Bogomolje i Gdinj na otoku Hvar.

- ² Ovaj dio teksta je donekle prerađeni referat »Razmatranje o odnosu povijesti i etnologije (na primjeru arhitekture)«, iznese na godišnjem stručnom sastanku Hrvatskog etnološkog društva održanom na Filozofskom fakultetu Zagrebu, 2. lipnja 1987.
- ³ Poglavlje »Retorika arhitekture« referiran je kao samostalni rad na simpoziju »Interakcije kultura«, održan u Splitu od 6.-8. 10. 1990.

LITERATURA

Hraste, M.: O štokavskim govorima na Hvaru i Braču, *Zbornik radova nastavnika FF 1*, Zagreb, 1951.

Jovanović, V., Macarol, B., Roberts, D.F. i Rudan, P.: Migration od the Island of Hvar, *Migration and Mobility*, Taylor & Francis, London, 1984, str. 143-160.

Novak, G.: *Hvar kroz stoljeća*, Nar. odb. op. Hvar, Zagreb, 1960.

Plančić, T.: *Inventar arhiva Hektorović*, I, II, i III dio, Centar za zaštitu kulturne baštine, Stari Grad, 1980, 1982. i 1984.

Raukar, T.: Komunalna društva u Dalmaciji u XV st. i u prvoj polovini XVI stoljeća, *Historijski zbornik 35*, Zagreb, 1982, str. 43-118.

*** Društveni razvoj u Hrvatskoj u XV stoljeću, *Historijski zbornik 38*, Zagreb, 1985, str. 75-94.

Rubić, J.: *Naši otoci na Jadranu*, Odb. proslave 10 god. mornarice (1942-1952), Split, 1952.

Rudan, P.: Roberts, D.F., Sujoldžić, A., Macarol, B., Smolej, N. i Kaštelan, A.: Geography, Ethnohistory and Demography of the Island of Hvar, *Collegium Anthropologicum 6* (1), Zagreb, 1982, str. 47-67.

*** Strategy of Anthropological Research on the Island of Hvar, *Collegium Anthropologicum 6* (1), Zagreb, 1982, str. 39-46.

Skok, P.: *Slavenstvo i romanstvo na Jadranskim otocima*, Jadranski institut-JAZU, Zagreb, 1950.

Sujoldžić, A.: *Lingvističke i biološke udaljenosti populacije otoka Hvara-prilog antropološkim istraživanjima*, Antropološko društvo Jugoslavije, Beograd, 1982.

SPEAKING ABOUT ARCHITECTURE AND SPEAKING OF ARCHITECTURE: TWO MODELS OF ANALYSIS

Summary

In this paper the author discusses village architecture. For his analysis he uses facts from the research of two villages located on the eastern part of the island of Hvar. The author sets up two models: the first speaks about the interrelations between history and ethnology, and in the second model he creates a kind of a semiological approach to architecture. Through the rhetorical system of connotations the author analyzes relations between the notions of one's own and alien spaces.